

весь діапазон інтерпретації символів, по-третє, приймати до уваги логічні взаємозв'язки між окремими образами та його елементами.

Особливий психокорекційні ефект забезпечується через проникнення в глибинні аспекти психіки, пов'язані з об'єктивізацією внутрішніх протиріч суб'єкта та їхнім усвідомленням. Завдяки цілісному аналізу комплексу тематичних малюнків можна виявити логіку несвідомого, яка завжди підпорядкована інтересам інфантильного «Я» та в кожному конкретному випадку є непередбачуваною.

Висновки та перспективи дослідження. Феномен психічної самодепривації (внутрішньої депривації) формується в процесі розвитку особистості, внаслідок емоційного відчуження значущими людьми (батьками, вчителями, ровесниками, колегами). У процесі депривації психіки індивіда відбувається блокування лібідної енергії, що призводить до формування тенденції до психологічної смерті як базової особистісної установки. Головним у феномені самодепривації є не тільки імпульс до саморуйнування (аутоагресія), але й дефіцит адекватної інтерналізації батьківських фігур і, як наслідок, порушення здатності до самозахисту. Психологічна самодепривація визначається низкою факторів: (1) потребою в контейнуванні агресії, (2) пристрасним бажанням задовольнити прагнення до симбіотичних відносин з материнською фігурою, (3) бажанням послабити депресивний стан. Індивіди з феноменом самодепривації ведуть невпинну боротьбу з почуттям сорому й провини, відчуттям своєї нікчемності і з підвищеною самокритичністю. Супер-Его є нестерпним для депривованої особистості, суворим мучителем, від якого вона рятується втечею в світ ілюзії. Дослідження й корекція феномена психологічної депривації можливі через глибинний аналіз психічного змісту за допомогою об'єктування витіснених переживань, що травмують.

Література:

1. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек: пер. с чешск. – Прага: Авицenum, 1984. – 334 с.
2. Кляйн М. Развитие в психоанализе / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн / Пер. с англ. Д. В. Полтавец и др. // сост. и науч. ред. И. Ю. Романов. – М.: Академический проект, 2001. – 512 с.
3. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа: пер. с англ. и нем. В 2-х тт. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 1999 – Т.1 - 384 с.; Т.2 – 400 с.
4. Фрейд З. Либи́до. / З. Фрейд: пер. с нем. – М.: Гуманитарий, 1996. – 477 с.
5. Шторк Й. Психическое развитие маленького ребенка с психоаналитической точки зрения / Энциклопедия глубинной психологии. Т. II. Новые направления в психоанализе: пер. с нем. / Общ. ред. А. М. Боковикова. – М. Когито-Центр, МГМ, 2001. – С. 134-139
6. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.
7. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.

Резюме. У статті розглядається проблема визначення феномена самодепривації як внутрішньої депривації психіки особистості. Показано, що детермінантою самодепривації є емоційне відчуження індивіда з боку значущого оточення, що веде до блокування лібідної енергії та прояву тенденції до психологічної смерті. **Ключові слова:** депривація, відчуження, лібідна енергія, мортідна енергія, об'єктні стосунки, аутоагресія, тенденція до психологічної смерті.

Резюме. В статье рассматривается проблема определения феномена самодепривации как внутренней депривации психики личности. Показано, что детерминантом самодепривации является эмоциональное отвержение индивида со стороны значимого окружения, ведущее к блокированию либидной энергии и проявлению тенденции к психологической смерти. **Ключевые слова:** депривация, отвержение, отчуждение, либидная энергия, мортидная энергия, объектные отношения, аутоагрессия, тенденция к психологической смерти.

© 2012

О.М. Поляничко (м. Київ)

АДЕКВАТНІСТЬ ПІЗНАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ПСИХІЧНОГО МЕТОДОМ АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. Практична психологія, як наука яка перебуває на етапі становлення та розвитку знаходиться під впливом традиційної психології якій властиво дискретно-однобічне розуміння сутності феномену психічного. В роботі психологів традиційно застосовуються стандартизовані методи які не достатньо наближені

до необхідності пізнання цілісної психіки, в її свідомих та несвідомих проявах що ускладнює пізнання деструктивних її тенденцій. Сказане вище дозволяє підкреслити актуальність пізнання об'єктивної реальності психічного у форматі функціональних особливостей несвідомого. Останнє передбачає наявність інтерпретаційних можливостей імпліцитності смислу несвідомого у його взаємозв'язках з свідомим що гармонізує структуру особистості. Таке пізнання повинно носити опосередкований (контекстний) характер та вибудовуватись на отриманому емпіричному матеріалі, а також аналізі об'єктивного і суб'єктивного у психіці людини в їх єдності, що має вияв на рівні почуттєвого й раціонального; емпіричного й теоретичного; інтеграційного та дезінтеграційного в динаміці психічного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізнання – це процес цілеспрямованого відтворення людиною дійсності в абстрактних образах, поняттях, теоріях. Психологічне пізнання – це опосередковане пізнання психічного через розкриття його істотних об'єктивних зв'язків і опосередкувань [3, с.28]. Пізнання може бути спрямованим на дослідження об'єктивного світу та віртуальних об'єктів, які є ідеальними образами які об'єктивно існують та народжують процеси абстрагування тобто ідеалізації, як заміщення реальних предметно-чуттєвих об'єктів. Об'єкт пізнання – це симультанний характер несвідомого та дискретність свідомого. К. Юнг підкреслював, що психічне характеризується як "єдиною очевидністю" так і "високою дійсністю", вона всеосяжна і є єдиною реальністю, що переживається нами безпосередньо [9, с.259]. Несвідоме (передсвідоме) своїми символічними засобами перебуває поза фізичною реальністю. В несвідомому існує безліч образних (ідеальних) комбінацій, еквівалентних матеріальній реальності [8, с.213]. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих рис. Ідеальне – протилежне матеріальному і водночас вони знаходяться в єдності. В умовах глибинного пізнання особливої значущості набуває поняття «вірогідна логіка» яка має «проміжні» істинні значення. Тому психологу-практику важливо навчитися виявляти логічний (асоціативно-образний) ланцюг, який веде до інфантильних витоків (глибинних цінностей). Пізнання тісно пов'язане з розумінням, що є головною категорією герменевтики. На думку Х. Гадамера, істину нездатний пізнати чи повідомити хтось один. Необхідно всіляко підтримувати діалог, надати можливість висловити свою думку й будь якому опоненту [5, с. 324]. Психодіагностична і психокорекційна можливість діалогічної взаємодії за методом АСПН в пізнанні психічного відмічена в працях Т. С. Яценко, а також її учнів і послідовників [1,2,8]. Метод АСПН передбачає багаторівневе пізнання психіки яке здійснюється за допомогою поступовості дослідження індивідуального досвіду кожного суб'єкта. Пізнання об'єктивної реальності психічного потребує від психолога глибинно-психологічних знань функційних особливостей феномену психічного його внутрішньої детермінованості, а також застосування контекстних засобів пізнання, які повинні ґрунтуватись на принципі додатковості. Інтерпретація не спостережуваного через спостережуване, складного через просте, ідеальне через матеріальне, наочне; тлумачення значення яке дозволяє порівнювати і описувати явища і їх сенс, а також відновлювати цілісні образи-концепти і що стоять за ними уявлення, коли абстрактні і складні явища отримують неявне, неусвідомлюване, "автоматичне", метафоричне визначення, структурування, опис, інтерпретацію, в термінах конкретних, фізичних, найбільш значимих, даних у відчуттях, предметів і явищ, асоціюються з ними, уподібнюються їм і представляються в свідомості і мові по аналогії з ними. В результаті ідеальна сутність описується мовою фізичного світу [7, с. 355]. Психоаналітична інтерпретація передбачає розшифрування латентного несвідомого змісту психіки; їй властива орієнтація на казуальність досліджуваних явищ, виявлення їх інфантильних передумов; вона відбувається не одноактно, а завжди має поступовий і багаторівневий характер і залежить від професіоналізму психолога [11, с. 332]. Об'єктивна психічна реальність, як вважає Поляков С.Е. [6, с.636], існує лише у вигляді психічного змісту, як би передаваного від однієї людини до іншої, у тому числі за допомогою матеріальних об'єктів (слів, книг, малюнка, та ін. потенційних носіїв інформації). А.Е. Шерозія наголосив що: «Можливість розкриття центральної проблеми психіки – взаємин свідомості і несвідомого психічного – це основа основ власне психології як науки» [10]. В психокорекції для вироблення адекватних методів потрібна функціонально спроможна теорія психологічної практики, що ґрунтується на відповідних науково-методологічних засадах. Запропонована Модель внутрішньої динаміки психіки Яценко Т.С. є основоположною у формуванні теорії практичної психології забезпечуючи розуміння структурно-функційних та енергетичних особливостей психічного.

Метою статті є обґрунтування спроможності методу АСПН у адекватному пізнанні об'єктивної реальності психічного.

Виклад основного матеріалу дослідження Метод активного соціально-психологічного навчання АСПН, розроблений академіком АПН України Т.С. Яценко, базується на феноменологічному підході та передбачає цілісне пізнання психіки суб'єкта в її свідомих і несвідомих проявах. Згідно психодинамічної теорії самостійно пізнати в собі несвідоме людина не в силах, якщо свідоме можна пізнати безпосередньо, то несвідоме - лише контекстно й опосередковано. Об'єктивна частина психіки, яка безпосередньо презентує вміст несвідомого об'єктивується в цілісній поведінці, в якій несвідоме маскується варіативною формою поведінки узгоджуючись з вимогами актуальної ситуації. Весь цей процес обслуговується механізмом суб'єктивної інтеграції психіки, який породжує

індивідуальну неповторність суб'єктивного сприйняття реальності. Невидимість для суб'єкта інтеграційних психічних процесів відбувається за рахунок роботи захисної системи, яка спирається на соціально-перцептивні викривлення реальності.

В процесі роботи груп АСПО зосереджується увага психолога на системних характеристиках психіки в її свідомих і несвідомих проявах. В групах АСПН дотримуються принципів: добровільності, відвертості, щирості, які сприяють формуванню в учасників групи відчуття захищеності, просліджується зростання інтеграційних процесів у взаєминах, що активізує прояв спонтанної активності. З боку психолога відсутнє навіювання, критика, протистояння, поляризація групи. Психолог сидить поряд з протагоністом, уникає звернень по імені, витримується метафорична презентація протагоніста в казці, каменях, малюнках. Протагоніст має можливість зайняти відчужено-об'єктивну позицію і вільно, інтелектуально взяти участь в аналізі власного поведінкового матеріалу, пріоритетність висловів надається протагоністу. Діалог, який є основою АСПН, спирається на психодинамічну теорію, відповідну методологію і базується на умінні психолога аналізувати семантику актуальної активності суб'єкта «тут і тепер», з виявленням істотно діагностичних аспектів, які детермінують наступні комунікати. Діагностично спроможний діалог передбачає розуміння функціональних особливостей несвідомого в частині енергетичної активності витіснених змістів. Від точності діагностики залежить сила прояву витісненої енергії, що ініціюється, через активність протагоніста і його мотивованість процесом самопізнання. Процесуальність діагностики передбачає залучення свідомого до процесу об'єктивування несвідомого. Останнє відповідає психодинамічній теорії і методологічним принципам АСПН, які збудовані на єдності свідомої і несвідомої сфер. Завдяки емпіричному матеріалу отриманому при використанні методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків, яка активно використовується з 1990р., Яценко Т.С. виокремила в структурній організації психіки лінійні взаємозалежності, як доповнення до вертикальних встановлених З.Фрейдом, що відкрило шляхи до адекватного пізнання об'єктивної реальності феномену несвідомого, яка знаходиться на перетині „вертикалі”- базальні форми захисту і „горизонталі” – периферійні, або ситуативні форми захисту, об'єктивуванню закономірностей несвідомої сфери та використання системного підходу до його аналізу. І, як стверджує Яценко Т.С., закріплені рефлексії (динамічні стереотипи) складають основу цієї об'єктивної реальності [8, с. 201]. Несвідоме має велику емоційну насиченість і енергетичну ємкість, прагне до вираження в графічній продукції, оскільки останнє представляє для цього головну умову - символічне з її багатозначністю, що дозволяє уникнути цензорського контролю свідомості, оскільки символ - це завжди іносказання яке наділене невичерпною багатозначністю образу. Несвідоме дуже економне у використанні символів для вираження багаточисельних, досить завершених семантичних картинок. Але контекст, напрям, індивідуальне забарвлення отримується при безпосередній участі автора в їх об'єктивуванні.

Під час АСПН використовується робота з не авторським (чужим) малюнком як діагностичний і психокорекційний прийом. Малюнок дозволяє суб'єктові в символічній формі презентувати свій внутрішній світ, життєві драми, цінності. Під час психоаналізу не авторських малюнків, працюючи в умовах спонтанності поведінки та вибору малюнку протагоністом, психологом відсувається у фон варіативність сюжетної конкретики образів яка «працює» на приховування (маскування) істотного змісту психічного, що символічно знаходить візуалізацію в малюнках та об'єктивується латентний зміст. Перспективність пізнання спонукається шляхом виявлення взаємозв'язків між конкретними символами. Відсікаючи сюжетну варіативність ситуацій (які фактично є неповторними) зберігається орієнтація на ітеративність (повторюваність) певних властивостей поведінки особи, що виявляє асоціативність зв'язків у поведінковому вербально-образному матеріалі. Логічна впорядкованість семантики символів малюнків дає змогу виявляти асоціативно-ітеративні ланцюги які ведуть до глибинних першопричин особистісної проблеми (внутрішньої суперечливості) психіки, що пов'язана із її стабілізованістю в її об'єктивно неповторній індивідуальній сутності. Вагомим є не пізнання власне суперечливості психічного як такого, а конкретика вияву цього факту в візуалізованому поведінковому матеріалі. Робота з неавторським малюнком сприяє пізнанню неусвідомлюваних тенденцій психіки суб'єкта, в які вписуються і глибинні детермінанти. Пізнання визначається рівністю позицій, порційністю та багаторівневістю спроб проникнення в глибинно-психологічні детермінанти поведінки протагоніста.

Системний аналіз емпіричного матеріалу в його структурній впорядкованості дозволяє виявити взаємозв'язки вербальними реакціями протагоніста, стимульованим малюнком або питаннями психолога. Для адекватної діагностики і корекції важливий спонтанний вибір протагоністом малюнків з ряду запропонованих. Можливий також варіант, коли вибір здійснює сам психолог. До неавторських малюнків належать як художні полотна, так і тематичні авторські малюнки, виконані іншими членами групи АСПН. Така робота передбачає своєрідне привласнення малюнка, і протагоніст має право сам його переструктурувати. Протагоністу пропонується певним чином визначити назву малюнка, назвати важливі і другорядні символи, аспекти з якими він асоціюється, промовити свої відчуття від імені одного або іншого образу, відношення до інших персонажів на малюнку (картині). До уваги береться зміна сюжету картини, переструктурування її, вибір персонажів. Вислови протагоніста є пріоритетними, враховуючи дотримання феноменологічного підходу і орієнтацію на пізнання

глибинних детермінант психіки. Робота з окремими проєктивними малюнками або окремими поведінковими актами здатна виявити деяку специфічну грань, але не структурну основу і логічну організацію внутрішніх психічних феноменів. Психодинамічна робота з неавторським малюнком спирається на механізми проєкції, ідентифікації, перенесення внутрішнього вмісту інфантильного досвіду. У цьому процесі великого значення набуває архетипна символіка, яка є універсальною і сприяє актуалізації вмісту несвідомого, що обумовлює прояв сталих форм поведінки суб'єкта. Використання прийому роботи з неавторським малюнком базується на метафоричності, що полегшує самовираження протагоніста, сприяючи тим самим об'єктивуванню глибинно-психологічних детермінант деструкцій психіки. В процесі аналізу протагоніст має можливість ставити акцент на тому образі, з яким себе асоціює і виражати відношення до інших фрагментів, що є на малюнку (наприклад, ігнорувати окремі частини малюнка або символи). Таке опрацювання малюнка дозволяє діагностувати емоційні пріоритети інфантильного і травмуючого походження, які імперативно впливають на мимовільну спрямованість активності суб'єкта. Саме така активність є предметом діагностико-корекційної взаємодії психолога з протагоністом. Результативним також є використання серії не авторських малюнків і встановлення між ними взаємозв'язків в процесі діалогу. Вживання неавторських малюнків презентує особливості об'єктних стосунків, а також глибинно-психологічного змісту проєкцій, що має інфантильний характер і тенденцію перенесення на актуальну ситуацію.

Робота з неавторським малюнком може поєднуватися з комплексом тематичних психомалюнків і каменями. В процесі цілісного психодинамічного аналізу комплексу тематичних малюнків об'єктивується логіка несвідомого (інша логіка), яка реалізується поза контролем свідомості і входить в протиріччя зі свідомими намірами. Незмінним є те, що малюнок вміщує набагато більшу кількість інформації, ніж свідомо вкладав автор при його виконанні та не завжди видимих і зрозумілих самому авторові. Процес психодинамічного аналізу передбачає рівнозначність як візуального сприйняття автором власного малюнка і презентацію його розуміння, так і власний сюжет малюнка з наповненням образів архетипним вмістом. Хоча малюнок виконується за участю свідомості він вміщує в себе компоненти які визначають логіку несвідомого завдяки встановленню зв'язку між ними. Логіка свідомості як правило зрозуміла для індивіда, вона реально створена ним, логіка несвідомого недоступна для прямого спостереження і може бути пізнана за умови цілісного аналізу матеріалу, а не окремих актів поведінки. Аналіз матеріалу «по вертикалі» в з'єднанні з аналізом цілісного групового матеріалу в його вербальному і невербальному вираженні забезпечує дискретність свідомих і несвідомих аспектів психіки протагоніста. Аналіз комплексу тематичних малюнків передбачає здійснення як поперечного так і повздовжнього аналізу одночасно.

Несвідоме виявляючи себе шляхом аналізу малюнків переплітається в строгую логічну систему що формується протягом всієї історії життя і відображує причинно-наслідкові взаємозв'язки психіки. Психодинамічний аналіз комплексу малюнків забезпечує психодинамічне бачення логіки несвідомого, що відрізняється від логіки свідомого і входить в протиріччя з нею. Логіку несвідомого в однаковій мірі підтверджує і об'єктивує як вербальний так і невербальний матеріал представлений автором. Діалог з автором малюнків має яскраво виражену психодіагностичну спрямованість і наближає до пояснення логіки несвідомого і протиріччя єднання з логікою свідомого. Працюючи з вербально-невербальним матеріалом психолог завдяки наданню допомоги в об'єктивуванні системних характеристик несвідомого набуває сили впливу на психіку суб'єкта завдяки чому по-новому розставляються акценти, змінюється спрямованість психіки. Найкращим результатом при цьому є знаходження взаємозв'язків між свідомим і несвідомими аспектами психіки суб'єкта і в цьому джерело зростання відчуття психодинамічної сили і можливостей вирішення особових проблем. Аналіз комплексу тематичних малюнків передбачає встановлення взаємозв'язків між окремими образами і символами, що робить можливим виявлення логіки несвідомого, яка є неповторною у кожного суб'єкта. Робота з комплексом тематичних психомалюнків також може поєднуватися з використанням каменів і поєднанням неавторських малюнків. Методика роботи з камінцями передбачає різні варіації її використання. Під час психодинамічного аналізу звертається увага на просторові характеристики композиції, індивідуальні асоціації, кольорова гама камінців, форма, розмір, розташування, емоційні переживання їх значущість та взаємозв'язок. Використання каменів у психодинамічному підході спирається на метафоричність їх змісту та необхідність забезпечення опосередкованості пізнання психіки суб'єкта. Метод з використанням тематичних психомалюнків, неавторських малюнків, робота з каменями сприяють наближенню до образності мови несвідомого. В процесі роботи з протагоністом, в контексті психодинамічного підходу, відсутня готова алгоритмізована техніка і присутня орієнтація на неповторність феномену психічного кожного суб'єкта. Індивідуальна неповторність присутня в тому суб'єктивізмі, який породжується об'єктивною, але не пізнаною частиною несвідомого.

В АСПН застосовуються прийоми роботи з предметними моделями та іграшками, які ефективно поєднуються з психодрама-тичними прийомами які адаптовані до специфіки проведення групи АСПН. Протагоністу пропонується довільно та спонтанно обрати предмет чи іграшку на власне відчуття. Далі психолог просить протагоніста метафорично співвіднести предмет (іграшку) з його баченням себе і висловитися від її імені. Можлива робота одночасно з декількома іграшками, яка передбачає їх «оживлення», психодрама-тичну

взаємодію через діалог, обмін ролями, розігрування ситуацій, дає змогу дослідити проєкції прихованого змісту, об'єктивувати системні характеристики несвідомого, виявити глибинну детермінованість деструктивних тенденцій поведінки. При застосуванні психодраматичних прийомів відсутні формалізовані моменти роботи з протагоністом. Весь поведінковий матеріал отриманий в результаті роботи піддається аналізу. Поєднання різноманітних методів обумовлене необхідністю перевірки різноманітних діагностичних версій які виникли у керівника на основі попереднього матеріалу. Прийом роботи психолога із семантикою висловлювань дає змогу визначити усталеність типових форм захисту. Спонтанні висловлювання виразно презентують типові для особи захисні тенденції психіки, пов'язані з особистісною проблематикою.

Для успішної діяльності практичного психолога необхідна особистісна відкорегованість. Неусвідомлені стабілізовані суперечності які інтегруються системою психологічних захистів (ідентифікації, раціоналізації, заміщення, перенесення, ігнорування та ін.) зумовлюють викривлення соціально-перцептивної інформації, а от же унеможливають пізнання об'єктивної реальності психічного, що деструктує не тільки професійну реалізацію, а й породжує артефакти наукового пошуку.

Висновки. Вивчення цілісного феномену психіки можливе в рамках психодинамічної теорії з використанням у практичній роботі методу АСПН, який забезпечує розуміння психологом-практиком об'єктивної реальності психічного. Метод АСПН відрізняється від традиційних методів і форм проведення групового навчання. АСПН ґрунтується на єдності всіх методичних прийомів, що каталізують процес розширення самосвідомості суб'єкта. Метод АСПН відкриває перспективи адекватного пізнання феномену психічного за рахунок розуміння психологом індивідуально-неповторного феномену психіки, різноманітності та різнобічності використання методів, можливості створювати нові прийоми та методи згідно потреб плінної ситуації в об'єктивуванні змісту несвідомого.

Література

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: Питер, 2007. 713с.
2. Гарин И.И. Психоанализ и мистика: от Фрейда до Франкла. Сознание-бытие. – К.: Мастер-класс, 2007. – 704с.
3. Філософія: Навч. посіб./ Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – 3-тє вид., стер. – К.: Вікар, 2002. – 516с.
4. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. Посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 382с.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2003. – 576с.
6. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект/РАН. Ин языкознания. – М.: Academia, 2005. – 640с.
7. Туз Л.Г., Туз М.М. Феномен інтерпретації в різних галузях науки / НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - №33 (57).-253с.
8. Поляков С.Э. Феноменология психических репрезентаций. – СПб.: Питер, 2011. – 688с.
9. Прангишвили А.С. Бессознательное The unconscious: Природа, функции, методы исслед. [в 4-х т.]/АНГССР, Ин-т психологии им. Д.Н. Узнадзе: Под общ. ред. [и с предисл.] А.С. Прангишвили [и др.]- Тбилиси: Мецниереба, 1978. Т.3 С. 751.
10. Яценко Т.С. Ігрові технології в роботі психолога/Т.С. Яценко, І.В. Калашник, І.О. Чернуха. – К.: Марич, 2009. – 68с. – (серія «Психологічний інструментарій»).
11. Яценко Т.С. Психокорекція засобами психомалюнку/Т.С. Яценко, С.М. Аврамченко, С.Ш. Раджабова. – К.:Марич, 2009 – 59с. – (Бібліотечка соціального працівника).

Резюме. У статті представлено наукове обґрунтування спроможності методу АСПН у контексті адекватного пізнання об'єктивної реальності психічного; конкретизовано основні методи АСПН.

Резюме. В статье представлено научное обоснование возможности метода АСПН в контексте адекватного познания объективной реальности психического; конкретизированы основные методы АСПН.